

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ ЯК ОБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 3(19), с. 221–229

Розглянуто законодавчу базу забезпечення прав дитини в Україні і світі, викладено історію законодавства, пов'язаного із правами дитини, зазначені шляхи вдосконалення цього законодавства.

Проблеми гуманізму, демократії та справедливості безпосередньо пов'язані зі станом дітей у суспільстві. У нашій країні цей стан не з найкращих. За даними Дитячого фонду ООН, в Україні тільки 16 % населення у віці до 16 років, водночас у Росії і Білорусі – 22 %, Латвії – 23 %, Естонії та Литві – 24 %. Цей показник свідчить про катастрофічний стан демографічної ситуації, що склалася внаслідок нехтування правами дитини. В Україні коефіцієнт смертності серед дітей у віці до 5 років складає 25 %, тоді як у промислово розвинених країнах – 5–10 %. Більше того, міжнародні експерти прогнозують, що у найближчі роки він досягне 36 % [2].

Питання захисту прав дитини є сьогодні актуальним для України. Одним з найважливіших завдань соціально орієнтованої держави є сприяння розвитку молодого покоління, задоволення його потреб, що потребує від Української держави невідкладних дій, спрямованих на пріоритетне вирішення проблем дітей. З цієї метою у нашій країні заохочується і підтримується благодійницька діяльність щодо дітей [1, 3–7].

Однією з перешкод на шляху побудови здорового демократичного суспільства в Україні є проблема порушення прав молодого покоління.

Недостатні темпи економічних реформ знижують активність юного покоління, породжують песимізм і недовіру. Політичні, економічні й суспільні перетворення породжують безліч відсутніх раніше проблем. Найменше молодь задоволена екологічною ситуацією у країні (близько 23 % респондентів), станом медичного обслуговування (близько 19 %), рівнем особистої безпеки і членів

родини (близько 12 %), проведенням вільного часу і відпочинку (близько 12 %), умовами праці (близько 10 %) [3, 28–29].

У той час, коли закладаються правові основи глибоких соціально-економічних перетворень, питання правового захисту неповнолітніх набуває особливого змісту. Коли суспільство не забезпечує захист дітей і не дбає про підвищення його рівня, викликає занепокоєння майбутній розвиток країни. Тому назріла необхідність більш повного й об'єктивного інформування громадськості та й самих дітей про їхні права і захист.

Перетворення, що охопили найважливіші сфери суспільних відносин, висувають вимоги щодо вдосконалення державного управління. Український вчений В. В. Цветков розглядає державне управління як “політичне явище в процесі реалізації державної влади” [4, 84].

Як вважають Н. Р. Нижник та О. А. Машков, “провідним напрямом змін, що відбуваються, є посилення соціальної спрямованості державного управління, його орієнтації на людину” [5, 4].

Успішне вирішення завдань прискорення соціально-економічного розвитку країни пов'язано з підвищенням ролі людського фактора як невичерпного резерву такого розвитку, вирішального чинника всіх змін. І. Т. Фролов зазначає, що людський фактор – специфічне визначення функціонування людини в системі соціальних, економічних, виробничих, науково-технічних, організаційно-управлінських відносин [6, 539].

Поняття “права людини” походить з уявлення про гідність людини, ці права є універсальними, невідчужуваними та рівними. Це означає, що

кожна людина має ці права, ніхто не може бути позбавлений цих прав або відмовитися від них, кожен наділений правами людини в однаковій мірі.

Права людини закріплені в міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, у регіональних угодах з прав людини, а також у документах, які стосуються конкретних аспектів захисту прав людини (наприклад, заборони катувань). Загальна декларація прав людини, а також два міжнародні пакти утворюють разом Міжнародний білль з прав людини, який застосовується в усіх країнах світу. Поняття права значно більш широке, ніж юридичне поняття про право, вважає В. Бондур. Воно охоплює “наявне буття всіх галузей волі” [7, 46].

Індивідуальні та колективні права людини А. С. Тамм та В. О. Рієка класифікують за трьома рівнями [8, 3]. Вони вважають, що спочатку в міжнародних пактах права людини розглядалися як вимога невтручання уряду в життя громадян. У всіх конституціях і деклараціях закріплювалися особисті і політичні права, тобто ті, що стосувалися особистої свободи і життя кожної людини, а також участі громадян в управлінні державою. Особисті права людини — такі права, які належать будь-якій людині від народження, політичні права громадянина — це права, які належать лише громадянам конкретної держави. Ці права стали відомими як права першого покоління. У кінці XIX — на початку XX ст. вже у багатьох розвинених країнах права і свободи першого покоління було включено в конституції.

Проте людям жилося складно й виникли дискусії щодо необхідності позитивного втручання з боку держави для просування до соціальної справедливості. Так виникло друге покоління прав людини, відоме сьогодні як соціально-економічні та культурні права. У подальшому вже багато країн прагнули відобразити в різних конвенціях і пактах економічні та соціально-культурні права, стверджуючи, що саме ці права — справжнє завойовання трудящих. Усі ці права називають “індивідуальними”, оскільки ними користуються фізичні особи.

У процесі свого розвитку людське суспільство відпрацювало третє покоління прав. Це права не окремої людини, а права цілих народів: право на свою національну культуру і мову, на свою національну державу, вільну від пригноблення іншою державою; право на природні багатства, на рівно-

правну участь у науково-технічному прогресі й в міжнародній торгівлі, а також права народів на мир, безпеку і на екологічно чисту планету — чисте повітря, чисті ріки, моря і землю.

Права людини, їх охорона та забезпечення є життєво важливим завданням для багатьох європейських держав, які намагаються побудувати цивілізоване демократичне суспільство на основі пріоритету вищих людських цінностей і взаємоповаги між народами.

Як зазначає Д. Гом’єн, народи Європи повинні мати змогу користуватися всіма своїми правами — громадянськими, політичними, економічними, соціальними та культурними [9, 62].

Європейська система захисту прав людини була створена Радою Європи у 1949 р. Справедливо стверджує К. Андріанов, що за роки свого існування ця система стала могутнім механізмом захисту прав людини та основних свобод [10, 34]. У рамках Ради Європи прийнято сотні рекомендацій для держав-учасниць з найважливіших питань життя суспільства, понад 155 конвенцій, які утворюють фундамент для вдосконалення національного законодавства у сфері прав людини.

Основним джерелом системи захисту прав людини є Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, яка була прийнята у Римі 4 листопада 1950 р. й гарантує основні громадянські та політичні права і свободи.

Європейська конвенція також створює міжнародний механізм застосування її положень. Для забезпечення дотримання зобов’язань, взятих сторонами, у Страсбурзі створено Європейський Суд з прав людини.

Кодекси і принципи, на яких базуються права людини, включають до свого складу інструменти. Наприклад, кодекс поведінки посадових осіб правоохоронних органів, підготовлений ООН, містить загальні та конкретні правила поведінки з таких питань, як застосування сили, конфіденційність, захист затриманих.

Як зазначається у працях з філософії та методології науки, дослідження в будь-якій галузі знань мають ґрунтуватися на певному понятійному апараті. Як вважає В. Д. Бакуменко, “принципи, наукові закони, моделі, наукові факти включаються в теоретичні системи лише за допомогою понять, які відображають їх взаємодію” [11, 3].

Дослідники підкреслюють необхідність однозначного, чіткого визначення таких питань, оскільки їх невизначеність, нечіткість ускладнює, а нерідко й позбавляє можливості для виведення з них більш абстрактних і теоретичних понять.

У певній теорії наукові поняття виступають у вигляді термінів, які точніше визначають поняття та їх співвідношення у межах спеціальної сфери та існують лише як певна система термінології.

Подібна система в галузі науки державного управління ще недостатньо сформована.

Сутність управління сферою забезпечення прав дитини полягає у реалізації сукупності вимог усієї системи об'єктивних законів і закономірностей, у забезпеченні на цій основі науково обґрунтованого впливу на керований об'єкт з метою його впорядкування, збереження цілісності та якісної специфіки, ефективного функціонування і розвитку.

Принципи управління зазначеною галуззю повинні відображати найбільш загальні стійкі риси законів і закономірностей управління, яких необхідно додержуватися в управлінській діяльності. Сьогодні діяльність органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх здійснюється на принципах законності, застосування переважно методів виховання і переконання, гласності, збереження таємниці про неповнолітніх, неприпустимості приниження честі і гідності неповнолітніх, жорстокого поводження з ними. Проте на практиці ці принципи не завжди дотримуються, їх перелік потребує доопрацювання з урахуванням сучасних вимог.

Суб'єктами управління є органи виконавчої влади центрального й місцевого рівнів, посадові особи, які виробляють і ухвалюють управлінські рішення, справляють керуючий вплив на підпорядковані об'єкти управління. Об'єктом управління сфери захисту прав дитини є суспільство в цілому, галузі, сфери діяльності, організації, колективи, окрема людина, на які спрямовано направляючі, організуючі та контролюючі дії зазначених вище суб'єктів управління.

Складовими системи управління є управляюча система у статичі (кадри управління, інформація, структурно-функціональне забезпечення, техніка та технологія, методи управління); управляюча система в динаміці (процеси управління — розробка, прийняття та реалізація управлінських рішень); механізм самовдосконалення системи управління (як продовження функціонування та особлива стадія динаміки).

Політика — напрям діяльності держави у певній сфері. У радянському енциклопедичному словнику зазначається, що сфера — це замкнена поверхня, всі точки якої однаково віддалені від однієї точки (центра сфери) [12, 56]. Як сукупність відносин відповідних інститутів і структур, що

становить політико-адміністративну систему, визначають сферу Б. А. Гаєвський та ін. [13, 112].

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття “сфера” як царина діяльності суспільства, “забезпечення” — створення надійних умов для здійснення чи гарантування чого-небудь, “захист” — обороняти, охороняти кого-небудь від небезпечних дій, “діти” — майбутнє покоління, “дитинство” — стан дитини до повноліття [14].

Як зазначає В. В. Тертичка, “державна політика, в широкому розумінні цього терміна, може визначатися як вибір державними інституціями між діяльністю та бездіяльністю щодо вирішення суспільних проблем” [15, 5].

Державну політику як “набір цінностей, цілей та знарядь, пов'язаних з визначенням суспільних проблем, що вимагають уваги” визначає Л. А. Пал [16].

Державна політика здійснюється через відповідні механізми управління, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй методів управління та спрямовані на досягнення визначеної мети.

Методи управління — це сукупність прийомів і засобів функціональної діяльності прийняття рішень та здійснення управлінського впливу з метою досягнення визначених цілей.

Процес управління характеризує систему управління, всі її елементи в динаміці як діяльність органів і кадрів управління. Його основною складовою є розробка, прийняття та реалізація управлінських рішень. Основні функції управління — планування, організація, мотивація, контроль. Функції управління — відносно відокремлені у процесі розподілу управлінської праці сфери діяльності, що вирізняються специфічними формами і методами впливу на керований об'єкт.

Як зазначає Г. С. Одінцева, структура управління — це внутрішньо впорядкована, ієрархічно побудована цілісна сукупність відносно самостійних органів управління та їх підрозділів, що здійснюють діяльність у межах закріплених функцій і компетенції. Вона також вважає, що механізми управління — це засіб розв'язання суперечностей явища чи процесу, послідовна реалізація дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй методів управління та спрямовані на досягнення визначеної мети [17, 11–13].

Система міжнародного захисту прав дитини як складова захисту прав людини в цілому скла-

лася вже після Другої світової війни в рамках Організації Об'єднаних Націй (ООН), одним із головних принципів якої було проголошення поваги до прав і свобод людини без будь-якої дискримінації. Закріплення цього принципу в Уставі ООН створило правову базу для формування механізму міжнародного захисту прав людини, який передбачає розробку міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та створення міжнародних контрольних органів за дотриманням міжнародних стандартів.

Основи захисту прав дітей зафіксовані у першому міжнародному договорі — Загальній декларації прав людини, де підтверджується, що через свою вразливість дитинство має право на особливе піклування й допомогу. Як зазначається в українському законодавстві, специфіка дитини полягає в тому, що вона, з одного боку, є людиною та їй повинні безпосередньо належати права, а з іншого — потребує підтримки з боку батьків або осіб, які їх замінюють, з боку суспільства, держави, оскільки є соціально вразливою і не має повної дієздатності [18, 79–80].

У цьому документі особливо наголошується на відповідальності з боку сім'ї. Також підтверджується необхідність правового та іншого захисту дитини до і після народження, важливість поваги культурних цінностей народу, до якого належить дитина, й життєво важлива роль міжнародного співробітництва у справі захисту прав дитини.

Питання про необхідність спеціального захисту прав дітей виникло у світового співтовариства порівняно недавно. У міжнародному праві ідея захисту дітей розвивалася поступово впродовж багатьох століть. Активізувався цей процес лише в ХІХ ст., коли до створення концепції захисту прав дітей привели зусилля дорослих. Почалося це зі створення інституту суспільної опіки, що було першою практичною спробою захистити права дітей. Вінцем цих дій стало ХХ століття (таблиця).

У 1908 р. в Англії видано Дитячу Хартію (Children Charter), яка в майбутньому стала основою для більш повного законодавства. Закон установлював однакові права для всіх дітей — законнонароджених і незаконнонароджених, визнавав необхідність ввічливого ставлення до них. Після цього в Бельгії в 1912 р. був прийнятий Закон про захист дитинства, а в 1919 р. створена Народна організація опіки над дитиною, метою якої була координація всіх дій, покликаних забезпечити реалізацію ідеї захисту прав дітей. Подібна діяльність цієї організації викликала інтерес в інших країнах.

Наслідки Першої світової війни для цивільного населення і зростаючий інтерес до проблеми захисту прав дитини в більшості країн Європи і Північної Америки сприяли створенню Лігою Націй у 1919 р. Комітету дитячого благополуччя, який розглядав права дітей у контексті заходів, що їх потрібно було вживати по відношенню до бездоглядних дітей, рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми і проституції неповнолітніх. Значну роль у розробленні соціальних стандартів захисту дітей в той період відігравали неурядові організації, зокрема Міжнародний союз спасіння дітей. Першим підтвердженням стурбованості становищем дітей було прийняття зазначеним союзом у 1923 р. Декларації про права дитини і затвердження її Асамблеєю Ліги Націй у 1924 р. в Женеві. Декларація вирізнялася своєю лаконічністю і проголошувала в ті часи п'ять принципів, які були спрямовані на законну охорону прав дітей [19].

Це був перший документ міжнародно-правового характеру, в якому піднімалася проблема прав малолітньої дитини, охорони її прав та інтересів. У Женевській декларації права дитини не проголошувалися, навіть було відсутнє слово “право”, лише говорилося про те, що повинно бути зроблено для захисту дітей. Проте важливим є те, що Женевська декларація вказала на необхідність визнання дитини об'єктом міжнародно-правового захисту. Вперше в історії людства було сформульоване право дитини на допомогу, виховання, захист, тобто у тих сферах життя, де раніше йшлося лише про філантропію. Декларація була спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини. Декларація сформулювала мету міжнародно-правового захисту дитини — турбуватися про благополуччя дітей повинне все людство. Проте цей документ мав декларативний характер, реальний правовий захист був можливий лише шляхом створення норм національного права на основі прийняття державами міжнародних договорів. Крім того, на захист прав дітей також були прийняті регіональні документи, які безпосередньо стали приводом і мали особливе значення в прийнятті міжнародно-правового документа, присвяченого лише дітям.

Після прийняття Женевської декларації у США була проведена конференція, присвячена захисту і благополуччю дітей. Конференція завершилася прийняттям Дитячого Уставу, спрямованого безпосередньо на захист дітей, в якому стверджувалась необхідність турботи дорослих про дітей.

Етапи еволюції міжнародної системи захисту прав дитини у ХХ ст.

Етап	Рік	Основоположні міжнародні документи та організації	Значення
I	1908	Видання в Англії Дитячої Хартії (Children Charter)	Спроба першої кодифікації прав дітей
II	1919	Створення в Бельгії Народної організації опіки над дитиною	Початок міжнародного співробітництва в галузі захисту прав дітей
III	1919	Заснування Лігою Націй Комітету дитячого благополуччя	Винайдення заходів, що потрібно було вживати по відношенню до бездоглядних дітей, рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми і проституції неповнолітніх
IV	20–30-ті роки	Поодинокі випадки, заходи і наміри змінити ситуацію у світі дитинства	Початок руху на захист прав дитини
V	1923	Розробка і затвердження Міжнародною радою захисту дітей Декларації прав дитини Міжнародним союзом захисту	Проголошення п'яти основних принципів захисту дітей та їхнього благополуччя
VI	1924	Прийняття Женевської декларації П'ятою Асамблеєю Ліги Націй	Заклик керуватися принципами Женевської декларації
VII	1948	ООН прийнято Загальну декларацію прав людини	Зафіксовані основи захисту прав дітей
VIII	1948	Прийняття новоствореною Організацією Об'єднаних Націй тексту Женевської декларації	Розширення тексту декларації прав дитини
IX	29 листопада 1959 р.	Поширення тексту Декларації прав дитини на засіданні Генеральної Асамблеї	Розширення кількості принципів, Декларація складається вже з 10 положень
X	1978	Розгляд урядом Польщі тексту Конвенції про права дитини	Створення першого проекту Конвенції про права дитини
XI	1979	Міжнародний рік дитини. Розгляд Комісією ООН з прав людини запропонованого Польщею проекту Конвенції про права дитини	Запропоновано створити Конвенцію про права дитини як єдиний міжнародний проект
XII	1983	Формування Спеціальної групи неурядових організацій	Максимізована участь неурядових організацій у створенні Конвенції
XIII	1989	Прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції про права дитини	Прийнято Конвенцію про права дитини через 30 років після прийняття Декларації прав дитини
XIV	20 листопада 1990 р.	Вступ в дію Конвенції про права дитини	Визнано особливості прав дитини
XV	1990	Всесвітня зустріч на вищому рівні в інтересах дітей	Прийнято Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей у 90-ті роки і План дій щодо здійснення Декларації
XVI	27 вересня 1991 р.	Ратифікація Україною Конвенції про права дитини	Приєднання України до зусиль міжнародної спільноти в боротьбі за права дитини
XVII	8–10 жовтня 2002 р.	Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН в інтересах дітей	Вперше учасниками сесії стали самі діти. Прийнято Декларацію і План дій "Світ, придатний для життя дітей", спрямовані на подальші позитивні зміни у світовому співтоваристві в інтересах дітей

Після прийняття Женевської декларації і Дитячого Уставу у США була також розроблена Декларація, спрямована на захист дітей в умовах воєнного часу – "Дитячий устав воєнного часу". Важливість цього документа полягала в тому, що під час війни діти повинні бути захищеними, а всі зусилля спрямовані на встановлення справедливої й тривалого миру.

У травні 1942 р. восьмим Панамериканським Конгресом дітей була прийнята Декларація мож-

ливостей для дітей. Документ був спрямований на забезпечення умов, найбільш наближених до умов життя в сім'ї, для дітей, позбавлених житла, а також на створення умов для всебічного розвитку дітей, їхньої професійної підготовки, наявності відповідного медичного обслуговування і гідних умов проживання і відпочинку [20, 7].

Стаття 26 Загальної декларації прав людини 1948 р. має аналогічне положення щодо "кожної людини", в тому числі дитини, а також посилення

на те, що материнство і дитинство мають право на спеціальну допомогу і підтримку, а діти, які народилися як у шлюбі, так і поза ним, отримують однаковий соціальний захист [21]. Знадобився деякий час для створення такого міжнародно-правового документа, як Декларація про права дитини, прийнята 20 листопада 1959 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй. До цього часу вона регулює положення дитини в сучасному суспільстві. Головна ідея цього акту — “Добро — дітям”, яких людство повинно забезпечити всім найкращим. Після прийняття Декларації захист дитинства став конкретним полем діяльності для чисельних державних органів, добровільних об'єднань громадськості, зацікавлених спеціалізованих установ і неурядових організацій. У Декларації вперше були враховані індивідуальні права дитини, проте не йшлося про юридичні зобов'язання країн-учасниць.

Основні діючі норми з окремих питань, які стосувалися безпосередньо дітей, були відображені в таких міжнародно-правових документах, як Конвенції Міжнародної організації праці (МОП), Конвенції ООН з питань науки, культури й освіти (ЮНЕСКО); Конвенції № 59 про мінімальний вік прийому на роботу в промисловість 1939 р., Конвенції № 60 про мінімальний вік прийому дітей на непромислові роботи 1973 р., Конвенції з боротьби з дискримінацією у сфері освіти 1960 р.

Конвенція МОП № 138 “Про мінімальний вік прийому на роботу” зобов'язує держави “забезпечити ефективну заборону дитячої праці і постійне підвищення мінімального віку для прийому на роботу до рівня, який відповідає найбільш повному фізичному й розумовому розвитку підлітків”.

Проте розмаїття міжнародно-правових документів не змогло сформулювати міжнародно-правову концепцію захисту прав дітей, необхідно було прийняти спеціальну міжнародну угоду, присвячену дітям. Про необхідність розроблення і прийняття універсальної міжнародної угоди з прав дитини свідчило вкрай тяжке становище дітей у світі: висока дитяча смертність, неадекватна охорона здоров'я дітей, відсутність можливості отримання елементарної освіти, експлуатація дітей, наслідки воєнних конфліктів [22, 23–24].

Необхідність розроблення заходів з охорони прав дитини через її фізичну і розумову незрілість вимагала відокремлення міжнародного захисту прав дитини в особливий напрям. З цієї метою в ООН були створені Соціальна комісія і Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Дитячий фонд, створений для надання допомоги дітям у після-

воєнній Європі, залишається організацією, яка займається виключно дитячими проблемами. Крім того, захистом прав дитини в окремих сферах займаються спеціалізовані установи ООН: Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ), Організація Об'єднаних Націй з питань науки, культури й освіти (ЮНЕСКО).

Міжнародний захист прав дитини здійснюється у наступних напрямках:

- 1) розробка декларацій, резолюцій, конвенцій з метою підготовки міжнародних стандартів у сфері прав дитини;
- 2) створення спеціального контрольного органу із захисту прав дитини;
- 3) сприяння приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних зобов'язань;
- 4) надання міжнародної допомоги через Дитячий фонд ООН.

У рамках міжнародного захисту прав людини Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну декларацію прав людини, в якій проголошувалося, що “всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах”, “Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-яких відмінностей, на рівний захист закону” [23]. Вперше в історії міжнародних відносин було визначено коло основних прав і свобод людини.

У 1966 р. були прийняті Міжнародні пакти про права людини. У Декларації і в пактах сформульовано низку положень, які безпосередньо стосувалися прав та інтересів дітей: принцип рівності, норми щодо захисту материнства і немовлят, захисту дітей від експлуатації, право дітей на освіту.

Особливо слід відзначити міжнародні угоди стосовно захисту жінок і дітей в період військових конфліктів. Женевська конвенція про захист цивільного населення 1949 р. і Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 р. передбачають надання жінкам і дітям спеціального захисту від наслідків військових дій. У 1974 р. була прийнята Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях під час військових конфліктів, яка передбачала рекомендації державам надавати особливий захист жінкам і дітям, які належать до цивільного населення.

Конгрес Організації Об'єднаних Націй з боротьби зі злочинністю і ставлення до правопорушників розробив низку важливих міжнародних актів стосовно захисту прав неповнолітніх правопорушників під час здійснення правосуддя, відбування покарання в місцях позбавлення

волі, заходів попередження злочинності серед неповнолітніх. У листопаді 1985 р. Конгрес ООН схвалив “Правила правосуддя у відношенні до неповнолітніх”. Це мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя у відношенні до неповнолітніх (відомі як “Пекинські правила”), та прийняті у 1990 р. керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх і Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі. Загальною для всіх міжнародних стандартів у сфері захисту неповнолітніх є норма, яка вказує державам на необхідність замінювати утримання під вартою малолітніх правопорушників до суду іншими альтернативними засобами: “необхідно уникати, наскільки це можливо, утримання під вартою неповнолітніх до суду і застосовувати його тільки у виняткових випадках. У тих випадках, коли така міра, як превентивне утримання під вартою все-таки застосовується, суди повинні приділяти першочергову увагу максимально швидкому розгляду справ, щоб період утримання під арештом був якомога менш тривалим” [24].

Спеціальним документом, який повністю присвячується правам дитини, Б. І. Ісмаїлов та М. А. Рахімова вважають Декларацію прав дитини, прийняту 20 листопада 1959 р. Генеральною Асамблеєю ООН [25, 69–70].

Декларація прав дитини визначила своєю метою забезпечення всім дітям щасливого дитинства й користування, для їхнього власного блага і блага суспільства, правами і свободами, які передбачені у Декларації. Декларація прав дитини також визначила низку принципів стосовно прав дітей.

Декларація розширила принципи Женевської декларації 1924 р. і стала основою для підготовки Конвенції про права дитини 1990 р.

Ідея створення комплексного міжнародного юридично обов’язкового документа, присвяченого дітям, виникла після прийняття Декларації 1959 р. На 34-й сесії Комісії з прав людини польська делегація виявила ініціативу і надала проект резолюції, котра мала текст Конвенції про права дитини, повністю обґрунтований на положеннях Декларації про права дитини 1959 р.

Оскільки проект викликав низку зауважень різних країн, робота над Конвенцією тривала 10 років і лише 20 листопада 1989 р. була схвалена Генеральною Асамблеєю ООН, але для підписання була відкрита 26 січня 1990 р. і через сім місяців, 2 вересня 1990 р., вступила в силу.

Конвенція ООН про права дитини стала міжнародним документом з прав людини, який дістав

найбільше визнання впродовж всієї історії світової спільноти. Україна була однією з перших країн, що приєдналися до неї, ратифікувавши цей документ ще в 1991 р. У Конвенції всі права поширюються на всіх дітей без винятку [26, 1–15].

Як підкреслює С. Н. Харт, Конвенція про права дитини є вагомим договором, який розширив правові межі нашого світу, включивши до них і юридично обґрунтувавши потреби дітей і забезпечивши правову і моральну основу для їхнього добробуту. Ця Конвенція затверджує основні права всіх дітей. Новий підхід до прав і статусу самої дитини отримав визнання в науці [27, 325].

Водночас Конвенція 1989 р. істотно відрізнялася від тих актів, які діяли до неї у цій сфері. У Конвенції вперше було сформульоване поняття дитини як суб’єкта права. Цим суб’єктом вважався неповнолітній, а отже, не лише дитина, а й підліток. Було сформульовано міжнародно-правовий статус неповнолітнього, розширений об’єм його прав і свобод. Конвенція визнала першочергову роль сім’ї і батьків щодо догляду за дітьми і в забезпеченні їхнього захисту, а також обов’язок держави допомагати їм у виконанні цього завдання.

Про закріплення в Конвенції права дитини на активну роль у процесі свого розвитку, юридичний захист недієздатних дітей, розширення юридичних аспектів прав людини, проблеми наркоманії і відсутності турботи про дітей зазначають С. П. Кацубо та ін. [28, 99–100].

Для характеристики змісту Конвенції Т. Хаммарберг [29, 31] і М. Пейс [30, 72–73] використовують поділ на “3 Ps”: забезпечення (provision) — права, які забезпечують задоволення основних потреб дитини (право на освіту, на відпочинок і дозвілля); захист (protection) — права, які гарантують захист від негативного впливу на дитину з боку суспільства, сім’ї (захист від економічної й сексуальної експлуатації, від психологічного й фізичного насилля, жорстокого поводження); участь (participation) — права дитини на самостійні дії та участь у громадському житті (право на вільне висловлювання своїх поглядів з усіх питань стосовно дітей). Такий поділ виник у 1986 р. як альтернатива традиційному і був пізніше модифікований ЮНІСЕФ у “SDPP”: право на виживання (survival); розвиток (development); захист (protection); участь (participation). Проте є й інші варіанти поділу Конвенції, адже цей документ є складною угодою, яку важко висловити лише однією формулою. Наприклад, Н. Кантвелл вважає, що найкраще розглядати положення Конвенції не як перелік прав, а як “компіляцію обов’язків

держав відносно дітей” [31], він виокремлює безпосередні (початкова освіта, діяльність системи ювенальних установ) та опосередковані (допомога батькам у вихованні дітей) обов’язки держави.

Найважливішим досягненням Конвенції є положення, яке закріплює поняття “дитина”. Згідно зі ст. 1 Конвенції, “дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, який застосовується до конкретної дитини, повноліття не досягається раніше” [32].

Як відомо, універсальні міжнародні документи у сфері прав людини, які були попередниками Конвенції, не мали правового визначення поняття “дитина”. У законодавстві більшості держав-учасниць, у тому числі України, повноліття настає з 18 років. Проте у таких країнах, як Буркіна-Фасо, Парагвай, Португалія, повноліття починається з 20 років, а в Болівії й Сенегалі — з 21 року.

Для характеристики особи, яка не досягла 18 років, вживаються різні терміни: “дитина” (як правило, 12–15 років), “підліток”, “неповнолітній”, “юнак”, “молода людина”. Це пов’язано із розбіжностями в законодавстві деяких держав, де не встановлений загальний вік досягнення повноліття, але в нормах галузевого законодавства є положення щодо часткової або повної дієздатності чи повноліття (наприклад, громадянське повноліття, кримінальне повноліття). Згідно з міжнародною практикою, дитина є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше.

Законодавство України передбачає, що малолітні — це молодша група неповнолітніх [33]. Закон не визначає віку, проте на практиці до малолітніх за загальним правилом належать діти, які не досягли середнього підліткового віку. В українському законодавстві молодь визначається як молоді громадяни віком від 15 до 28 років.

Неповнолітні — особи, що не досягли віку, з яким закон пов’язує повну дієздатність особи. Повна дієздатність настає з 18-річного віку. У цивільному праві неповнолітні, які не досягли 15 років, вправі укладати лише дрібні побутові угоди. Усі інші угоди укладають від їхнього імені батьки (усиновителі), опікуни. Неповнолітні віком від 15 до 18 років можуть укладати угоди за згодою своїх батьків (усиновителів) або опікунів.

Тому не можна не погодитись із думкою Ю. М. Колосова, який вважає, що відмінність у визначенні державами-учасницями поняття “дитина” може негативно відбитися як на реалізації самої Конвенції, так і на контролі щодо її виконання [34, 399].

Прийняття Конвенції стало визначною подією у сфері захисту прав дітей. У Конвенції вперше дитина розглядається не лише як об’єкт, який потребує соціального захисту, а як суб’єкт усіх прав людини, про які стверджують міжнародні документи. Конвенція охоплює громадсько-політичні, соціально-економічні та культурні права дитини.

У Конвенції ООН про права дитини проголошено, що людство зобов’язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, що гарантує в майбутньому розвиток повноцінних громадян. Дитина — це маленька людина, яка має певні потреби, але не має достатніх сил, розуму й досвіду, щоб захистити себе.

Конвенція з прав дитини 1989 р. запропонувала світовому співтовариству раніше незнаний правовий механізм захисту, який відкрив шлях до того, щоб зробити декларовані права дитини реальністю їхнього життя.

Конституція України закріплює правову норму, що визнає людину, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпеку в суспільстві найвищою соціальною цінністю. Основний закон закріплює положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість державної діяльності, за яку держава повинна відповідати перед людиною. Людина, у свою чергу, набуває права на невтручання держави у сферу особи, що визначено законом, і одержує правові гарантії державного захисту у разі порушення її прав і свобод.

Таким чином, забезпечення гідності людини, рівності людей має бути остаточною духовною та інтелектуальною метою держави і суспільства в цілому.

Природні права людини тісно пов’язані з її природними обов’язками. Найголовніше для неї — поважати права інших людей, а також виконувати обов’язки громадянина своєї країни.

Література

1. Указ Президента України “Про затвердження заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків” // Людина і праця. — 1997. — № 12. — С. 3–7.
2. *The International Law on the Rights of the Child* / Ed. by Geraldine Van Bueren // Save the Children. — Martinus Nijhoff Publ., 1994.
3. *Нове покоління незалежної України (1991–2001 роки): Щорічна доповідь Президента України Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в*

- Україні (за підсумками 2001 р.) — К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. — 211 с.
4. Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). — Х., 1996. — 160 с.
  5. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління: Навч. посіб. / За заг. ред. Н. Р. Нижник. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — 160 с.
  6. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — 5-е изд. — М.: Политиздат, 1986. — 590 с.
  7. Права і свободи людини в Україні: Звіт за результатами загальнонаціонального опитування у вересні 1999 р. / ПРООН, Ін-т політики; Підгот. В. Бондур та ін. — К.: Ін-т політики; ТОВ "Академпрес", 1999. — 75 с.
  8. Тамм А. Е., Ряка В. О. Роль Ради Європи у забезпеченні прав людини на сучасному етапі: Навч. посіб. — Х.: Вид. А. І. Шуст, 2002. — 310 с.
  9. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. — Л.: Кольварія, 2000. — 172 с.
  10. Андрианов К. До питання про юрисдикцію Європейського Суду з прав людини // Право України. — 2000. — № 11. — С. 34.
  11. Державне управління: Слов.-довід. / Уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар та ін. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 228 с.
  12. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 4-е изд. — М.: Сов. энцикл., 1986. — 1600 с.
  13. Гаєвський Б. А., Ребкало В. А., Туленков М. В. Політичне управління: Навч. посіб. — К.: Вид-во УАДУ, 2001. — 160 с.
  14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. — 1440 с.
  15. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні: Конспект лекцій до навчального модуля / Уклад.: В. А. Ребкало, В. В. Тертичка. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 80 с.
  16. Пал Л. А. Аналіз державної політики / Пер. з англ. І. Дзюби. — К.: Основи, 1999. — 422 с.
  17. Державне управління і менеджмент: Навч. посіб. у табл. і схемах / Г. С. Одінцова, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов та ін.; За заг. ред. Г. С. Одінцової. — Х.: ХарПІ УАДУ, 2002. — 492 с.
  18. Законодавство України про сім'ю: Зб. нормат. актів. — К.: Юрінком, 2002. — 384 с.
  19. Права ребенка: международные и национальные стандарты. — Ташкент, 2000. — 20 с.
  20. Права человека: Сб. междунар. договоров. — Т. 1 (ч. 1, 2): Универсальные договоры / ООН. — Нью-Йорк; Женева, 1994.
  21. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. — К.: Дитячий фонд ООН "ЮНІСЕФ", 2002. — 318 с.
  22. The Ideologies on Children's Rights / Eds M. Freeman, Ph. Vitman. — Martinus Nijhoff Publ., 1992.
  23. Бюлетень Харківської правозахисної групи. Урок з курсу "Права людини" для 9–11 класів // Права людини. — 1999.
  24. Ревин В. П. "Пекинские правила" и проблемы совершенствования республиканского законодательства // Сов. юстиция. — 1992. — № 6.
  25. Исмаилов Б. И., Рахимова М. А. Правовые основы системы ювенальной юстиции: Учеб. пособие для практ. работников, занимающихся пробл. несовершеннолетних. — Ташкент, 2003. — 168 с.
  26. Конвенция о правах ребенка. — К.: Детский фонд ООН, 2003. — 20 с.
  27. Hart S. N. Children's Rights in education: an historical perspective // School Psychology Rev. — 1991. — P. 394.
  28. Права человека: Учеб. пособие / Авт.-сост. С. П. Кацубо, И. В. Кучвальская, С. Б. Лугвин. — М.: Амалфея, 2001.
  29. Hammarberg T. The UN Convention on the Rights of the Child — and How to make it Work // Human Rights Quarterly. — 1990. — 100 p.
  30. Pais M. S. The UN Conventions on the Rights of the Child // Bul. of Human Rights, 91/2. The Rights of the Child. UN. — N. Y., 1992. — P. 72–73.
  31. Cantvelli N. The history, content and impact of the Convention on the Right of the Child / Understanding Children's Rights Center. — Univ. of Gent (Belgium), 1998.
  32. Конвенція ООН про права дитини. — К.: ТМ ПрінтксПрес, 1999. — 23 с.
  33. Законодавство України про шлюб, сім'ю та молодь // Бюл. законодавства і юридичної практики України. — 1997. — № 5. — С. 288.
  34. Kolosov Y. The CRC: Juridical significance and the Committee on the Rights of the Child: Stock taking and new challenges / Understanding Children's Rights Center. — Univ. of Gent (Belgium), 1998.

Проблема забезпечення прав дитини є сьогодні однією з найактуальніших для України як держави, що переживає складний перехідний період. Для вирішення цієї проблеми доцільно звернутися до відповідної світової практики.

Проблема обеспечения прав ребенка является сегодня одной из самых актуальных для Украины как государства, переживающего сложный переходный период. Для решения этой проблемы целесообразно обратиться к соответствующей мировой практике.

The problem of maintenance of the rights of the child is today one of the most actual for Ukraine as the state experiencing a difficult transition period. For the decision of this problem it is reasonable to address to corresponding world practice.

Надійшла 20 червня 2008 р.